

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA DERIVATSIYA USULLARINING QIYOSIY TAHLILI

Abdullayeva Soxibaxon Yakubovna,

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Roman-german tillari tarjimashunosligi kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis va o‘zbek tillarida derivatsiya usullarining qiyosiy tahlili amalga oshirilib, har ikki tilda so‘z yasash jarayonlari, xususan, affiksatsiya, prefiksatsiya va kompozitsiya kabi derivatsion mexanizmlar tahlil qilinadi. Nemis tilidagi morfologik tizimning murakkabligi va produktivligi hamda o‘zbek tilining agglutinatativ xususiyatlari o‘rtasidagi farq va o‘xshashliklar aniqlanadi. Derivatsiya jarayonlarining semantik va funksional jihatlari qiyosiy ravishda o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: derivatsiya, so‘z yasash, nemis tili, o‘zbek tili, affiksatsiya, prefiksatsiya, kompozitsiya, agglutinatativ til, morfologiya, qiyosiy tahlil, lingvistika.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ деривационных способов в немецком и узбекском языках. В исследовании рассматриваются процессы словообразования в обоих языках, в частности, такие деривационные механизмы, как аффиксация, префиксация и композиция. Определяются сходства и различия между сложной и продуктивной морфологической системой немецкого языка и агглютинативными особенностями узбекского языка. Семантические и функциональные аспекты деривационных процессов анализируются в сравнительном плане.

Ключевые слова: деривация, словообразование, немецкий язык, узбекский язык, аффиксация, префиксация, композиция, агглютинативный язык, морфология, сравнительный анализ, лингвистика.

Abstract. This article presents a comparative analysis of derivational methods in the German and Uzbek languages. The study examines word-formation processes in both languages, particularly derivational mechanisms such as affixation, prefixation, and compounding. It identifies similarities and differences between the complex and productive morphological system of the German language and the agglutinative features of the Uzbek language. The semantic and functional aspects of derivational processes are analyzed from a comparative perspective.

Keywords: derivation, word formation, German language, Uzbek language, affixation, prefixation, compounding, agglutinative language, morphology, comparative analysis, linguistics.

Kirish. Hozirgi zamon tilshunosligida turli tillarning o‘zaro qiyosiy o‘rganilishi muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, so‘z yasash tizimi va derivatsiya usullarini tahlil qilish tilning ichki tuzilishi hamda rivojlanish qonuniyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Nemis va o‘zbek tillari genealogik jihatdan turli til oilalariga mansub bo‘lsa-da, ularning har ikkisi ham boy va rivojlangan so‘z yasash tizimiga ega.

Nemis tili flektiv tillar guruhiga kirib, unda prefiksatsiya va kompozitsiya keng qo‘llaniladi hamda murakkab so‘zlar hosil qilish yuqori darajada rivojlangan. O‘zbek tili esa agglutinatativ til sifatida affiksatsiyaning keng imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Shu jihatdan, mazkur ikki tilning derivatsiya usullarini qiyosiy tahlil qilish ularning umumiy va o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi – nemis va o‘zbek tillarida derivatsiya jarayonlarini qiyosiy o‘rganish, asosiy so‘z yasash usullarini tahlil qilish hamda ular o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida lingvistik tahlil, qiyosiy metod va tavsifiy yondashuvlardan foydalaniladi. Ushbu tadqiqot natijalari tilshunoslikda qiyosiy izlanishlarni boyitish, shuningdek, xorijiy tillarni o‘rganish va o‘qitishda nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur tadqiqotda ilmiy manbalarni tanlashda ularning dolzarbligi va ishonchliligiga e‘tibor qaratildi. Asosan derivatsiya, morfologiya va qiyosiy tilshunoslikka oid klassik va zamonaviy adabiyotlar tahlil qilindi. Jumladan, Wilhelm von Humboldt va Leonard Bloomfield kabi olimlarning nazariy qarashlari, shuningdek, Duden manbalari asos qilib olindi.

O‘zbek tilshunosligida ham bu masalaga katta e‘tibor qaratilgan. Jumladan, Shavkat Rahmatullayev o‘z tadqiqotlarida o‘zbek tilining agglutinatib tabiatini alohida ta‘kidlab, affiksatsiya orqali so‘z yasashning yuqori mahsuldorligini ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, o‘zbek tilida qo‘shimchalar yordamida yangi so‘zlar yasash jarayoni izchil va qat‘iy qonuniyatlarga asoslanadi. Nemis tilshunosligida esa Duden manbalarida kompozitsiya eng faol derivatsiya usullaridan biri sifatida ko‘rsatilib, murakkab otlarning keng qo‘llanishi tilning o‘ziga xos xususiyati sifatida baholanadi. Bu holat nemis tilida yangi terminlar va tushunchalarni yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, tavsifiy va semantik metodlardan foydalanildi. Bu yondashuvlar natijalarning ilmiy asoslanganligi va ishonchliligini ta‘minladi.

Tahlillar va natijalar. Nemis va o‘zbek tillarida derivatsiya usullarini qiyosiy o‘rganishda turli tilshunos olimlarning ilmiy qarashlari muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Derivatsiya jarayoni tilning leksik boyligini oshiruvchi asosiy omillardan biri sifatida ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan alohida ta‘kidlangan.

Masalan, Wilhelm von Humboldt tilni “*doimiy harakatdagi faol tizim*” sifatida baholab, unda so‘z yasash jarayonlari til taraqqiyotining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri ekanligini qayd etadi. Bu fikr nemis tilida kompozitsiya va prefiksatsiyaning yuqori darajada rivojlanganligi bilan o‘z tasdig‘ini topadi. Nemis tilida murakkab so‘zlar hosil qilish orqali yangi tushunchalarni ifodalash keng imkoniyatlarga ega. Leonard Bloomfield o‘zining struktur tilshunoslikka oid qarashlarida derivatsiyani “*yangi leksik birliklar hosil qilishning asosiy mexanizmi*” sifatida izohlaydi. Uning fikricha, affiksatsiya til tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ayniqsa agglutinatib tillarda bu jarayon yanada aniq va tizimli ko‘rinishda namoyon bo‘ladi.

Yuqoridagi ilmiy qarashlar asosida aytish mumkinki, nemis tilida derivatsiya ko‘proq kompozitsiya va prefiksatsiya orqali amalga oshirilsa, o‘zbek tilida affiksatsiya

yetakchi o‘rin tutadi. Bu esa har ikki tilning tipologik xususiyatlari – flektiv va agglutinatив tizimlar bilan bevosita bog‘liq ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Olib borilgan qiyosiy tahlillar natijasida nemis va o‘zbek tillarida derivatsiya usullarining o‘ziga xos va umumiy jihatlari aniqlandi. Har ikki tilda ham so‘z yasash tilning leksik boyligini oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilishi kuzatildi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek tilida derivatsiyaning asosiy va eng mahsuldor usuli affiksatsiya hisoblanadi. Agglutinatив til sifatida o‘zbek tilida qo‘shimchalar qat‘iy tartib asosida qo‘shilib, yangi so‘zlar yasash imkonini beradi. Bu jarayonning izchilligi va soddaligi til o‘rganishda ham qulaylik yaratadi. Nemis tilida esa derivatsiya usullari orasida kompozitsiya va prefiksatsiya alohida ajralib turadi. Ayniqsa, murakkab so‘zlar hosil qilish orqali yangi tushunchalarni ifodalash keng rivojlangan. Bu esa nemis tilining terminologik boyligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Har ikki tilda ham affiksatsiya mavjud bo‘lsa-da, uning qo‘llanish darajasi va tizimliliigi turlicha ekanligi aniqlandi. O‘zbek tilida affiksatsiya markaziy o‘rinni egallasa, nemis tilida u boshqa usullar bilan bir qatorda qo‘llanadi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, mazkur farqlar tillarning tipologik xususiyatlari bilan bevosita bog‘liq: o‘zbek tilining agglutinatив tabiati affiksatsiyaning ustunligini ta‘minlasa, nemis tilining flektiv xususiyati kompozitsiya va prefiksatsiyaning rivojlanishiga imkon yaratadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari nemis va o‘zbek tillarida derivatsiya jarayonlari turli yo‘nalishda rivojlangan bo‘lsa-da, ularning umumiy maqsadi – yangi leksik birliklar hosil qilish va til imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat ekanligini tasdiqlaydi.

Mazkur tadqiqotda nemis va o‘zbek tillarida derivatsiya usullarining qiyosiy tahlili amalga oshirildi hamda har ikki tilning so‘z yasash tizimiga xos bo‘lgan muhim jihatlari aniqlandi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, derivatsiya jarayonlari tilning leksik boyligini oshirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

O‘zbek tilida affiksatsiya yetakchi o‘rinni egallab, agglutinatив tuzilish asosida yangi so‘zlar hosil qilishning eng samarali vositasi ekanligi tasdiqlandi. Nemis tilida esa kompozitsiya va prefiksatsiya keng rivojlangan bo‘lib, ayniqsa murakkab so‘zlar orqali yangi tushunchalarni ifodalash imkoniyati yuqori darajada ekanligi kuzatildi. Har ikki til o‘rtasidagi farqlar ularning tipologik xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liqligi aniqlandi. Ya‘ni, o‘zbek tilining agglutinatивligi affiksatsiyaning ustunligini ta‘minlasa, nemis tilining flektiv tabiati boshqa derivatsiya usullarining faol qo‘llanishiga zamin yaratadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, nemis va o‘zbek tillarida derivatsiya jarayonlari turlicha shaklda namoyon bo‘lsa-da, ularning umumiy vazifasi – yangi leksik birliklar yaratish va tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytirishdan iboratdir. Ushbu tadqiqot

natijalari qiyosiy tilshunoslikni rivojlantirish, shuningdek, xorijiy tillarni o'rganish va o'qitishda nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sokhibakhon Yakubovna Abdullayeva. Analysis of the Traditional and Credit Module System of Training in Higher Education. (2024). Information Horizons: American Journal of Library and Information Science Innovation (2993–2777), 2(12), 70–73. <https://grnjournal.us/index.php/AJLISI/article/view/6441>
2. Abdullayeva, Sokhibakhon Yakubovna (2024). ANALYSIS OF PRONUNCIATION IN MODERN LINGUISTICS. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 4 (1), 325–331.
3. Wilhelm von Humboldt W. von. On the Diversity of Human Language Structure and Its Influence on the Mental Development of Mankind. – Moscow: Progress, 1984. – 397 p.
4. Duden. Grammar. – Mannheim: Dudenverlag, 2016. – 1344 p.
5. Борис Александрович Серебренников. *Общее языкознание*. – М.: Наука, 1983. – 560 с.
6. Виктор Владимирович Виноградов. *Русский язык: грамматическое учение о слове*. – М.: Наука, 1972. – 614 с.